

In memoriam Edo Pivčević (1931 – 2021)

Dana 15. kolovoza 2021. godine, nakon navršene devedesete godine života, preminuo je u Bristolu u Engleskoj Edo Pivčević, britansko-hrvatski filozof i kulturni djelatnik. Nakon više od šezdeset godina boravka u Engleskoj vratio se u domovinu da prema želji iz svoje autobiografske knjige *Slike iz pamćenja* bude sahranjen »uz oca i djeda u kršu iz kojega sam nikao«. Pokopan je u Tugarima u Poljičkoj republici, u blizini Omiša.

Edo Pivčević rođen je 11. kolovoza 1931. u Omišu gdje je pohađao pučku školu, a 1941. godine odlazi u klasičnu gimnaziju u Široki Brijeg kod hercegovačkih franjevac a jer njegov otac nije želio da mu sin bude odgajan i obrazovan u Splitu na talijanskome jeziku. Pod kraj rata pohađao je u Omišu sedmi i osmi razred osnovne škole (tada: treći i četvrti razred niže gimnazije). Po završetku rata kao maloljetnik proveo je neko vrijeme u komunističkom zatvoru u Splitu. Srednjoškolsko školovanje nastavio je na Klasičnoj gimnaziji u Splitu. Svojim »nezgodnim« pitanjima o dijalektičkom materijalizmu i povijesnim događajima stvarao je probleme partijskim nastavnicima iz filozofije i povijesti. Zbog tih pitanja pomiješanih s dozom ironije te zbog druženja sa sumještanim Ivanom Katušićem, novinarom glavnog dnevnika vlade NDH *Hrvatski narod*, proglašen je »neprijateljskim elementom«. Na samom kraju gimnazijskog školovanja, u svibnju godine 1949, isključen je »iz svih škola u N. R. H. bez prava polaganja privatnih ispita s mogućnošću ponovnog primitka u školu, kad [dokaže] da [se] vidno popravi[o]«. Nakon što je radio kao mlađi knjigovođa u hotelskome poduzeću »Marjan« i nakon što se »popravio«, odlazeći dvaput »dragovoljno« na omladinske radne akcije, bilo mu je dopušteno polagati maturalni ispit. Potom je upisao studij filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

U skladu s tadašnjom službenom državnom »filozofijom« studente su »kljukali Marxom do iznemoglosti«, pri čemu su zanemarivane sve druge filozofske teme i orijentacije. Profesori »državne ideologije Predrag Vranicki i Gajo Petrović nepopustljivo su krčili i drljali po svojoj sumornoj marksističkoj knjivi i bilo je beskorisno s njima započeti bilo kakav razgovor.« Od svih je Vanja Sutlić bio »za glavu nad ostalima neukalopljenošću svoga duha i svojom inteligencijom.« Ponekad se nakon seminara družio s Pivčevićem i Dankom Grličem zbijajući šale na račun svojih kolega, posebno Milana Kangrge za koga je Pivčević napisao da je bio »jedan posebno tup čovjek«. Tadašnja marksistička i materijalistička filozofija Pivčevića nije zadovoljavala niti zanimala nego je razmišljao da se posveti filozofiji S. Kierkegaarda. Diplomirao je 1954. godine, otišao na odsluženje vojnog roka i nakon toga se honorarno zaposlio u *Vjesniku u srijedu*.

Svoj prvi ozbiljniji filozofski rad »Na granici egzistencije« objavio je u sarajevskom časopisu *Pregled* (1955). Godine 1956. odlazi u Njemačku i nastavlja studij u Erlangenu i Münsteru gdje postiže doktorat tezom o S. Kierkegaardu (1958). Interes za logičku problematiku i filozofiju jezika vodi ga u London gdje dolazi 1958. godine i gdje je po drugi puta doktorirao. Ovaj puta tema je bila teorija brojeva, a naslov disertacije bio je *Numbers and Individuals* (1962). Neko je vrijeme radio na BBC, a od jeseni 1964. godine zaposlen je na Sveučilištu u Bristolu, najprije kao docent. U znanstvenim i sveučilišnim zvanjima napredovao je do redovitog profesora i na istom je sveučilištu ostao do umirovljenja (1997). Na sveučilištu je utemeljio filozofsko društvo *Cogito* (1986), bio prvi predsjednik toga društva te je utemeljio međunarodni filozofski časopis istog naziva (1986 – 2000) i bio mu je prvi urednik. Uz ostale aktualne filozofske teme u časopisu *Cogito* intervjuje su dali neki od najpoznatijih filozofa druge polovine 20. stoljeća, kao npr.: Michael Dummett, Willard Van Orman Quine, Roger Scruton, Peter Strawson, Hilary Putnam, Alasdair MacIntyre, Dan Dennett, Bernard Williams, Derek Parfit, Nancy Cartwright, Martha Nussbaum i dr. Ti su intervjui objavljeni u knjizi *Key Philosophers in Conversation. The Cogito Interviews* (uredio Andrew Pyle, 1999). Kao sveučilišni profesor Pivčević je gostovao na sveučilištima u Njemačkoj, SAD, Kini i Hrvatskoj. Uvršten je u *The Dictionary of Twentieth-Century British Philosophers (Leksikon britanskih filozofa dvadesetog stoljeća)* (2005).

Njegova najpoznatija filozofska djela su: *Ironie als Daseinform bei Sören Kierkegaard* (1960), *Husserl and Phenomenology* (1970), *Von Husserl zu Sartre: auf den Spuren der Phänomenologie* (1972) (prošireno i prerađeno izdanje djela *Husserl and Phenomenology*; hrvatski prijevod: *Na tragu fenomenologije*, 1997), *The Concept of Reality* (1986, 1993²), *Change and Selves* (1990) (hrvatski prijevod pod naslovom *Mijena i jastvo*, 1993), *What is Truth?* (1997, 2018²) (prijevod na njemački *Was ist Wahrheit?*, 2001. i na hrvatski *Što je istina?*, 2002), *The Reason Why?* (2007), *Man the Rational Animal* (2016), *Filozofski eseji* (2016), *Istina, analitički razum i ideja sebstva – Truth, Analytical Reason and the Idea of Self* (2021). Neka od tih djela prevedena su na njemački, hrvatski, kineski i korejski jezik.

Od povijesnih tema posebno je istraživao hodočasnička putopisna djela stranih autora o Hrvatskoj. Oni su donijeli dragocjene podatke o našim krajevima i primorskim gradovima, npr. Poreču, Puli, Zadaru, Visu, Hvaru, Dubrovniku i dr. Bavio se i Antunom Markom de Dominisom i njegovim djelovanjem u Engleskoj. Njegova književna djela su: *Dvije drame (Tko je ubio Benu? i Krapinski čovjek. Satirično skazanje za naše vrijeme)* (2009) i *Herr Speer comes calling* (2013).

U kulturno-političkom smislu Pivčević je djelovao tako da je naglasak stavio isključivo na kulturno djelovanje koje se u to doba i u tim okolnostima nije moglo odvojiti od politike. Da bi svijet, a posebno britansku akademsku zajednicu, upoznao s hrvatskom kulturom, poviješću i hrvatskom posebnosti, pokrenuo je British-Croatian Society (Britansko-hrvatsko društvo) i časopis *British-Croatian Review (Britansko-hrvatska revija)* kojemu je bio glavni urednik do kraja izlaženja (1974 – 1980). To je bilo u doba nakon Hrvatskog proljeća (1971) kad je u svijetu vladala neviđena antihrvatska kampanja Beograda. Pivčević je osjetio moralnu dužnost da nešto učini na polju kulture jer se tada u tadašnjoj međunarodnoj političkoj situaciji nije moglo gotovo ništa napraviti. Zato je smatrao da se na polju kulture treba i mora voditi glavna bitka za afirmaciju Hrvatske. *BC Review* je objavila neke, kako klasične tako i moderne, prijevode na engleski važnih djela hrvatske književnosti kao što su: *Dubravka* Ivana Gundulića, *Jeđupka* Mikše Pelegrinovića, *Ribanje i ribarsko prigovaranje* Petra Hektorovića, *Novela od Stanca* Marina Držića i dr. Također su objavljeni prijevodi nekih važnih historijskih dokumenata kao što su Vinodolski zakonik i Poljički statut. I navedena književna djela i povijesni dokumenti po prvi puta su prevedeni i objavljeni na engleskom jeziku.

Uz Pivčevićevu autobiografsku knjigu *Slike iz pamćenja*, koja obuhvaća razdoblje djetinjstva i mladenaštva do odlaska u inozemstvo nakon završenog studija, postoji i knjiga intervjua koja pokriva razdoblje nakon Pivčevićeva odlaska u inozemstvo, a naslov joj je *Filozof i zavičaj. Razgovori s Edom Pivčevićem* (2004) koje je vodio Marinko Šišak. Knjiga *Domovina, zavičaj, svijet. Zbornik radova povodom 90 godina života Ede Pivčevića* (2021) prigodnog je karaktera i povezuje ono što Pivčevića obilježava kao čovjeka i filozofa.

Pivčevićevo zadiranje u srž problema o kojima raspravlja dovelo ga je do toga da je nastojao naći vlastiti put prema rješenju razumijevanja središnjih filozofijskih problema i strukture zbilje. Za vrijeme studija filozofije Pivčević se, nasuprot tada vladajućem i nametanom marksizmu, počeo zanimati za egzistencijalnu filozofiju, koja je tada bila dominantna filozofska struja u kontinentalnoj zapadnoj Europi, posebno za filozofiju S. Kierkegaarda. U Njemačkoj je izradio doktorsku tezu koja je objavljena kao knjiga pod naslovom *Ironie als Daseinsform bei Sören Kierkegaard – Ironija kao oblik tubitka kod Sörena Kierkegaarda* (1960). Tu Pivčević kritički gleda na Kierkegaardov pristup problemu istine koji je polazio od subjektiviteta ljudske osobe. Tu se već naziru neke osnovne ideje koje pokazuju da je Pivčević krenuo vlastitim putem. Bio je uvjeren da se zbilja može objektivno opisati pojmovima koji čine jednu samostalnu logičku strukturu te je egzistencijalistički pristup smatrao pogrešnim. Objašnjenje zbilje tražio je u sustavnoj strukturalističkoj teoriji zbilje u kojoj je nastojao sjediniti elemente fenomenološke i analitičke metode.

Dolaskom u Englesku susreće se s posve drugačijom filozofijskom tradicijom. Filozofska pitanja koja tada prevladavaju na Otoku bila su pitanja filozofije jezika i spoznajni problemi s posebnim naglaskom na znanost. Kontinentalna fenomenologija u Engleskoj općenito se nije uzimala previše ozbiljno. Pivčević nije bio posve suglasan s time. S obzirom na to da je u anglosaksonskoj analitičkoj filozofiji nalazio dosta toga što je bilo u skladu s njegovim vlastitim pristupom, on je nastojao objediniti analitičku i fenomenološku metodu mišljenja i stvoriti zaokruženu teoriju zbilje. Iako je u Bristolu imao jednosemestralni kolegij o Husserlu i fenomenologiji te je objavio knjigu *Husserl and Phenomenology* (1970) i uredio zbornik *Phenomenology and Philosophical Understanding* (1975) i zbog toga kasnije bio 'etiketiran' kao fenomenološki filozof, to nije bila njegova filozofijska orijentacija. Ipak je Pivčević, baveći se fenomenologijom, pokrenuo pitanje o mogućnosti jedne fenomenološki utemeljene sociologije. Konačni zaključak njegove analize bio je da fenomenološki pristup ne može biti vodič u tumačenju koja djelovanja imaju, a koja nemaju društveni smisao. Njegovo je, dakle, stajalište bilo da ni fenomenološko-hermeneutička ni analitički orijentirana filozofija ne daju prave odgovore na temeljna pitanja filozofije.

Pivčević se bavio teorijom spoznaje (on radije rabi izraz 'teorija znanja' – *theory of knowledge*), logikom, filozofijom jezika, filozofijom znanosti, filozofijom duha, pitanjima istine i neistine, mijene, jastva, znanja i spoznaje, skepticizma, teorije objašnjenja, racionalnosti, kauzalnosti i determinizma itd. Govoreći o znanju upozorava na više značenja toga pojma. Postoji znanje neke vještine i to je *techne*, znanje s uvidom jest *gnosis*, a epistemičko znanje jest objektivno znanje koje se iskazuje u nekom iskazu (sudu, propoziciji – *propozicijsko znanje*). Središte Pivčevićeva interesa prvenstveno je propozicijsko znanje, a ono je povezano s istinom. Istiniti iskazi mogu biti nužno ili ne-nužno istiniti. 'Istinosna vrijednost' (tj. istina ili neistina) ne-nužnih (kontingentnih) iskaza ovisi o određenom kontekstu. Tautološke tvrdnje, koje ne govore ništa o nekom činjeničnom stanju stvari, vrijede u 'svakom mogućem svijetu'. Razmatrajući Platonovu, Descartesovu i Kantovu teoriju znanja Pivčević zaključuje da racionalistička epistemologija, koja smatra da je pravo znanje u spoznaji nužnosti, dolazi do problema da ne može objasniti kontingentne istine empirijskih znanosti, te se dakle javlja pitanje kako nam empirijske znanosti mogu pomoći da razumijemo svijet oko sebe. Pivčević tvrdi da je znanje pragmatička činjenica.

Pivčević je posebnu pozornost posvetio pojmovima istine, neistine i racionalnog vjerovanja. U svakoj naturalističkoj metafizici istina je neovisna o mogućnosti spoznaje ili pak o vjerovanju; istina je 'bezuvjetna'. Neistina ostaje racionalno neobjašnjiva, tj. ona je slučajnost, pogriješka koja nema utemeljenja u razumu. Naturalističke metafizike izjednačuju istinito s racionalnim, a

neistinito s neracionalnim. Prema Pivčeviću glavni razlog neuspjeha naturalističke metafizike leži u interpretaciji istine kao *bezuwjetne* istine. Samo ako se bezuwjetna istina zamijeni *uwjetnom* istinom moguće je, tvrdi on, riješiti pitanje racionalnog objašnjenja neistine. Ako je neka tvrdnja koja nam daje informaciju o svijetu istinita, onda je ona istinita u uwjetnom smislu, a to znači da bi mogla biti i neistinita pod drugim okolnostima. To međutim ne znači relativizaciju istine jer ovisnost istine o nekim pretpostavkama još ne znači potpuno slobodan izbor pretpostavki.

Dok mnogi filozofi u prvi plan stavljaju teoriju spoznaje (spoznajnu teoriju, epistemologiju), Pivčević je tvrdio da ona nije središnja filozofijska disciplina. Umjesto pitanja: ‘Što mogu znati?’ on u središte svoje filozofije stavlja pitanje: ‘Što je moguće racionalno vjerovati?’, ‘Što je racionalno objašnjenje i na kojoj osnovi počiva?’ U tom se smislu on radikalno razlikuje od Kanta i njegovih sljedbenika. Središte filozofije je teorija racionalnog objašnjenja, tj. istraživanje biti objašnjenja. A teorija filozofijskog objašnjenja nije zapravo ništa drugo doli teorija zbilje koja mora imati objašnjenje iz sebe same. Pivčević je u tom je smislu racionalist kao što su to glavni predstavnici filozofije racionalizma.

On analizira tzv. deduktivno-nomološki model objašnjenja koji znanstveno objašnjenje svodi na silogizam i tretira ga kao logički odnos između stanovitih propozicija. Taj model objašnjenja, za Pivčevića, nije uspješna zato što objašnjenje ne može biti samo stvar formalnog logičkog izvoda nego stvar sadržaja. Valjani zaključak izveden besprijekorno ne mora nužno biti i objašnjenje. Objašnjenje mora uzeti u obzir kontekstualne i pragmatičke aspekte.

Marksistički su ideolozi mislili da je zadatak filozofije da zbilju mijenja, a Pivčević drži da je zadatak filozofije kao teorijske discipline da zbilju razumije. Zato je odgovore na pitanje zbilje tražio u sustavnoj strukturalističkoj teoriji zbilje u kojoj je nastojao sjediniti elemente fenomenološke i analitičke metode. Te je ideje razradio u djelima *Concept of Reality (Pojam zbilje)*, a posebno u *Change and Selves (Mijena i jastvo)* i *What is Truth? (Što je istina?)*, a zaokruženu sliku svoje strukturalističke ontologije donio u knjigama *The Reason Why (Razlog zašto)* i *Man the Rational Animal (Čovjek razumska životinja)*. Prema Pivčeviću, zbilja se ne smije razumjeti kao skup stvari koje imaju neka svojstva, nego se tu radi o strukturi koja se pokazuje u povezanosti nekih temeljnih kategorija; pomoću njih mi objašnjavamo svijet. Često se upada u redukcionističku pogriješku da se zbilja poistovjećuje s prirodom; zbilja nadmašuje i nadvisuje prirodu koja je predmet prirodnih znanosti; zbilja je »bogatija« od prirode. Dok se prirodom bavi prirodna znanost, zbiljom se ne može baviti prirodna znanost nego filozofija. Pivčevićeva metafizika razlikuje se od klasične metafizike koja ne razlikuje pojmove substancije i zbilje dok ih on jasno razlikuje. Stoga bi se njegova filozofijska pozicija mogla imenovati kao strukturalistička metafizika

ili holistički strukturalizam. Taj holizam u nekoj se mjeri čini sličnim Hegelovu holizmu ali se u bitnim oznakama od njega razlikuje jer Pivčević ne prihvaća Hegelovu ideju samorazvojnog ‘absolutnog duha’ i njegovu ‘dijalektiku’ i logiku. Pivčevićeva je logika ontološki usmjerena.

Uz teorijska pitanja filozofije Pivčević se također bavio pitanjima praktične filozofije. Tako on raspravlja o pitanjima pravde, jednakosti, morala, demokracije, prikladnog uređenja države, smrti kao moralnog problema, pitanja globalizma, kapitalizma, nacionalizma i sl.

O pitanju pravednog društvenog uređenja Pivčević raspravlja polazeći od stare rasprave poznate kao Trasimahova pravda, tj. od stajališta koje u Platonovoj političkoj filozofiji zastupa Trasimah, koji tvrdi da je pravda korist jačega. To pitanje i danas je vrijedno pozornosti i Pivčević razmatra u kojoj mjeri Trasimahova teza vrijedi za suvremenu kapitalističku liberalnu demokraciju. Zaključuje da ni Platonov model ‘razumske’ države ni liberalna kapitalistička ni tzv. ‘socijalistička’ demokracija ne ostvaruju ideal jednakosti i društvene pravde. Načelno smatra da ne mora biti ništa lošega ili iracionalnoga u tome da su prava u nekom društvenom sustavu nejednako raspoređena. Pravi ‘egalitarizam’ nije samo nedostižan i neostvariv nego je represivan za ljudska prava. Društvena nejednakost kao posljedica prirodne nejednakosti nije uopće stvar moralnih prava nego prihvaćanja ili neprihvaćanja izvjesnih nejednakosti u danom društvenom kontekstu. Pivčević predlaže da se u demokraciji načelo tržišta i etičnosti nadomjesti načelom razboritosti tako da se demokraciju ne utemeljuje na moralnom imperativu nego na pragmatičkim pravilima koja omogućuju okvir za političku borbu različitih koncepcija o ustroju društva i države. Kompetitivna demokracija je politička, a ne moralna kategorija. Ono što je razborito ne mora ujedno biti i moralno. Kompetitivna demokracija je, prema Pivčeviću, neka vrsta igre koja se ne temelji na moralu nego se igra prema nekim *prudencijalnim* pravilima. Krajnji joj je cilj boriti se za demokratske slobode koje se ne nude nego su na neki način zadane. Demokracija nije moralna nego politička kategorija.

Kada se radi o pitanjima tzv. globalističkog kapitalizma i nacionalizma, što je tema koja u posljednje vrijeme postaje sve prisutnijom i aktualnijom u svijetu, Pivčević navodi da se u globaliziranom svijetu ideja nacionalne države i neovisnosti smatra konzervativnom idejom. Na ideološkoj i političkoj razini potkopava se ideja nacionalne države i veliča se internacionalizam i globalizam. Bez obzira na sudbinu države u budućnosti, Pivčević misli da nacionalna država u izvjesnom smislu štiti neke tradicionalne vrijednote, kroz koje se čovjek prepoznaje kao član neke zajednice jezika i običaja. Treba razlikovati nacionalizam, šovinizam i rasizam. Šovinizam i rasizam doktrine su za koje

nema nikakvog moralnog opravdanja, a nacionalizam je oblik rodoljublja i izraz želje za očuvanjem nacionalnog identiteta koji se manifestira u jezičnim, kulturnim, povijesno-političkim i drugim stečevinama. U mnogim narodima (npr. Škoti, Irci, Katalonci), koji teže za nezavisnošću svojih država, ljudi se ne ustručavaju reći da su ‘nacionalisti’.

U odnosu prema EU, Pivčević tvrdi da je ona izgubila kompas i da je Hrvatska u njoj postala komesarijat EU, a EU »komesar ima pravo veta na sve fiskalne i druge zakonske mjere Hrvatske vlade, i njegove ovlasti se stalno proširuju. Briselska ‘euro-vlada’ inzistira na sve većoj integraciji europskih zemalja članica, i to u svim sferama života. Ako ne dođe do nekog većeg revolta unutar Unije, sve će glavne odluke biti donosene u Briselu i ovlasti ‘hrvatske vlade’ će se u tom slučaju svesti na razinu pokrajinskog poglavarstva. Imat ćemo ‘bansku Hrvatsku’ koju smo imali pod Austro-Ugarskom.«

Jedno od središnjih moralnih pitanja o kojemu se mnogo govori u modernom svijetu je pitanje kada i pod kojim uvjetima čovjek ima pravo da sebi okonča život. Kritizirajući Kantovu argumentaciju o moralnosti Pivčević smatra da se tu ne radi o ‘kategoričkom’ nego o ‘hipotetičkom’ imperativu, tj. o situaciji u kojoj se subjekt nalazi. Pivčevićev prigovara Kantu da autonomnost i samosvrhovitost ljudskog subjekta ne ovise o njegovu pokoravanju apstraktnoj moralnoj volji, nego o mogućnosti slobodnog izbora subjekta. Kantov se pojam autonomnosti, tvrdi Pivčević, temelji na krivom pojmu slobode i zanemaruje ili posve gubi iz vida društveni karakter moralnog vladanja. Zanemarivanjem socijalnih implikacija moralnih čina etika dolazi do apsurdna, jer se moralno dobro ne može potpuno razdvojiti od društvenog dobra. Moralnost je izvan društvenog konteksta besmislena. Zato je Kantova argumentacija racionalno neodrživa.

Raspravljajući o bitnim pitanjima filozofije Pivčević polazi od samog problema i smještava ga u povijesno filozofijski kontekst u kojem se traži njegovo rješenje. Često se na ta rješenja postavljaju prigovori i rješenja se dopunjuju, mijenjaju, kritiziraju i odbacuju, djelomično ili potpuno. On stalno ulazi u dijalog s drugim misliocima i razglaba njihove argumente, te pošto je analizirao njihove stavove nudi vlastito rješenje u svjetlu drugačijih i novih pretpostavki.

Stipe Kutleša

